

Filosofiske Anmeldelser

Nr. 3

Årgang 6, 2018

Dansk Filosofisk Selskab, DFS, har blandt andet til formål at udbrede filosofisk interesse og forståelse i samfundet.

Meningen med nærværende tidsskrift, *Filosofiske Anmeldelser*, som udgives af DFS, er således at stimulere til læsning af nyere, dansksproget filosofisk litteratur. Tidsskriftet vil i tillæg bringe anmeldelser af oversat, udenlandsk filosofisk litteratur. Anmeldelserne er skrevet af filosofistuderende og yngre filosoffer. *Filosofiske Anmeldelser* redigeres af lektor og ekstern lektor mag.art Erik Bendtsen.

Indhold

Forsøg, filosofi og forståelse. Søren Gosvig Olesen: *Forsøg med filosofien*, v/ Lise Sølund.....s. 56

Offentligheden og vores problemer. John Dewey: *Offentligheden og dens problemer*, v/ Andreas Beyer Gregersen.....s. 58

Homo Deus. Yoav Noah Harris: *Homo Deus*, v/ Malthe Strandby Nielsen.....s. 62

Filosofi fra en revolutionær tid. Thomas Paine: *Menneskets rettigheder*, v/ Andreas Beyer Gregersen.....s. 66

Det nye menneske. Efter naturalisme og eksistentialisme. Niels Grønkjær: *Det nye menneske. Efter naturalisme og eksistentialisme*, v/ Lise Sølund.....s. 70

Forsøg, filosofi og forståelse

Søren Gosvig Olesen

Forsøg med filosofien

Forlaget Wunderbuch, 2011

132 sider

Kr. 219,95

v/ idéhistoriker og forfatter Lise Sjøelund

Man kan forsøge sig med mange ting, og det er ofte et forsøg værd at forsøge sig frem, men det er dog ikke klogt at give op ved første forsøg. Når bare ikke man skal være forsøgskanin som i et andet dyreforsøg, så kan man forsøge sig som meget og med meget forskelligt. Et sådan forsøg har Søren Gosvig Olesen forsøgt sig med i sin gode og opbyggelige bog *Forsøg med filosofien*, og det bliver ikke ved et forsøg, for vi kommer vidt omkring i hans forsøgsprojekt. Der er fokus på måderne at lære filosofi på og på filosofien i dennes egenskab af systematiker. Der bliver heller ikke overset nogle af de klassiske og kendte filosoffer, for vi kommer omkring Kierkegaard, Nietzsche, Foucault, Heidegger og Agamben, og der bliver lidt begrebstænkning angående dekonstruktion, historie, samtale og sågar penge. Livets mening kommer tillige til debat, og man forstår, hvad rummet rummer, og hvorfor det er interessant at male en motorcykel grøn. Endelig bliver det helt religiøst med lidt reinkarnation, Gud i vor tid, og med sidste mand, der slukker lyset, hvorefter resten er stilhed.

Der er forskellige måder at lære på, og det har en hel del med filosofiens metoder at gøre: "Der er forskellige måder at undervise i filosofi på, mildest talt. Tilsvarende er der forskellige måder at lære på. Og alt efter de forskellige traditioner bliver sidstnævnte også de måder, forskningen kommer til at foregå på. Derfor kan man bedst beskrive filosofiens forskellige "metoder" som forskellige måder at lære på" (s. 12). Som det føjes til, så er den bedste måde at lære filosofi på at gå i gang, og det kan alle tænkende væsener og dermed alle mennesker. Al filosofi indledes med en undren, forundring eller muligvis endda beundring, og så kan man diskutere, debattere eller gå i dialog om de store spørgsmål. Man må imidlertid ikke glemme den væsentlige eftertænkning, tænkning eller simpelthen tænkning, for filosofi er at

tænke, og så er det vigtigt at erindre, at filosofien ingen genstand har, at den ikke beskæftiger sig med noget, men med alt muligt, hvorfor der ikke gives et bestemt antal problemer, der er filosofiske, for alt er problematisk for en filosof. Så meget kan man lære af de filosofiske forsøg allerede i første kapitel.

Det bliver også hurtigt klart, at alle de store filosoffer er systematikere, men at der samtidig er en levende nerve eller tanke i de store systemer. Det gælder som filosof om at finde det ømme punkt i eller ved systematikken, fordi det måske netop, som ømme punkter har for vane, er der, hvor det hele kan afsløre sit inderste væsen. I forhold til Kierkegaard skriver Gosvig: "Når Kierkegaard bekæmper systemet, er det en kamp på eksistensens vegne. Eksistensen er, så længe den er, tilblivelse, forløb, proces, alt andet end resultat. Subjektivitetens tænker, Climacus, repræsenterer den eksisterende tænker. Han udtrykker det forhold, at eksistensen ikke kan lukkes inde i systemet, ikke fordi den er min subjektive eksistens, men fordi den ikke er færdig, fordi jeg lever og ånder. Modsætningen mellem subjektiv og objektiv står hos Kierkegaard for modsætningen mellem eksistens og system." (s. 26). Det er ikke alene Climacus, der er at betragte som "eksisterende tænker", for det er Sokrates også, og Gosvig mener, at sidstnævnte endda er den største af slagsen, for Sokrates bliver ved med at spørge, og stiller sig aldrig tilfreds med nogle svar, hvilket alle hans efterfølgere var mere tilbøjelige til at gøre.

I kapitlet om filosofen Agamben bliver det ligeledes klart, at menneske er kun noget, man er, i den forstand, at man bliver det, og man skal hele tiden leve op til det, man er, og det vil sige at være menneske. Mennesket bliver menneske, og det bliver det i øvrigt aldrig færdig med at blive. Hvad angår livets mening, så er det noget bestemt for det enkelte menneske og sågar i den enkelte situation, hvorfor man ikke kan give et entydigt svar på, hvad livets mening nu er for mig. Sådan bliver der søgt, forsøgt og eftersøgt i filosofiens navn, og man befinder sig snart selv i færd med de mange prøvelser, som igangsættes som en slags øvelser i filosofisk kontemplation. Det er essay, Versuch eller forsøg, når det er bedst, og filosofi og tænkning anviser hele tiden nye veje, som man må prøve at følge. Man ser det snart fra en vinkel, et vejkryds eller en kant, og så må man også lige undersøge den anden synsvinkel eller vej, for nuancer, mangfoldighed og flertydighed er det, der kaster lys på de mange blinde vinkler. Med verdens filosofiske løsrevne sentenser, gnomer og sutraer,

der er små koncentrerede sandheder, som kan tale på hver deres måde, men aldrig være hele sandheden, lægges der op til at filosofere. Imidlertid lægger de små talemåder op til en måde at tale om et tema på, og så har man åbnet for den sokratiske dialog, som aldrig vil forstumme, så længe der er filosoffer, der laver forsøg med filosofien.

Gosvig er altid værd at læse, og denne bog er, også på grund af sin fine indbinding, størrelse og naturligvis de aktuelle filosofiske temaer, alle pengene og tankerne værd. Det er tillige mit gæt, at bogen vil blive taget frem mange gange og genlæst eller brugt i studiekredse til de frugtbare filosofiske diskussioner.

Offentligheden og vores problemer

John Dewey

Offentligheden og dens problemer

Hans Reitzels Forlag, 2017

240 sider

Kr. 220,-

v/ Andreas Beyer Gregersen

Med Martin Ejsing Christensens danske oversættelse af den amerikanske filosof John Deweys *The Public and Its Problems* (1927) er den indflydelsesrige tænkens politisk-filosofiske hovedværk nu tilgængelig for et dansk publikum. Værket består af lige dele samtidsdiagnose og teoretisk udforskning, der blandes undervejs, så begge dele belyses ved hjælp af hinanden. Resultatet er et overraskende relevant og samtidig udfordrende skrift, der med Deweys karakteristiske facon stiller lige så mange spørgsmål, som der gives svar. Demokrati, fællesskab, offentlighed - begreber som disse vendes og drejes, og de problemer, som der i den forbindelse stilles skarpt på, er i høj grad også vores problemer i dag. Før som nu står vi midt i en samfundsmæssig "eksperimentel proces", og der foreligger os et stadigt moralsk ansvar for at påtage os denne i fuld alvor.

På sporet af et offentlighedens vokabular

Bogen indledes med en udførlig og pædagogisk introduktion af Christensen, der formår både at præsentere en kort biografi om John Dewey og skitsere de teoretiske hovedpointer i værket. Det giver især læsere med mindre erfaring i at afkode komplicerede tekster fra filosofiens verden et bedre udgangspunkt, selvom en del af introduktionen synes blot at gentage med andre ord, hvad der allerede står i den efterfølgende tekst. Derefter følger selve værkets seks kapitler og til sidst et efterord fra 1946, der i lyset af 2. Verdenskrig kommenterer på den politiske udvikling i forhold til de temaer, som bliver bragt op undervejs. Det første kapitel introducerer til den teoretiske grundramme - eller med den amerikanske filosof Richard Rortys udtryk: vokabular - som Dewey arbejder med i resten af værket. Det gælder især hans tese om, at menneskelig adfærd på grundlæggende vis er forbundet i den forstand, at vi handler med og gennem hinanden. Ligesom andre sociale dyr er det simpelthen således, at vi "eksisterer og virker i association" (s. 80). Men modsat resten af dyreriget er vi samtidig bevidste om og iagttager hele tiden vores forbundne adfærd, hvorfor vi også værdsætter disse associationer og deraf følgende fællesskaber. Ifølge Dewey kan vi imidlertid iagttage, at konsekvenserne af dét at interagere i det sociale liv både kan påvirke de personer, som er direkte involverede, men samtidig også have indflydelse på andre individer og grupper uden for den konkrete interaktion (s. 70). Denne skelnen mellem direkte og indirekte konsekvenser giver på samme tid nøglen til den 'deweyanske' skelnen mellem, hvad der bør anses som privat, og hvad der bør anses som offentligt. Sidstnævnte omhandler nemlig præcis de handlinger, hvis konsekvenser overskrider de umiddelbart involverede og potentielt set påvirker hele resten af samfundet eller i det mindste dele heraf.

Det er på den baggrund, at Dewey næsten kategorisk kan definere "Offentligheden" som den distinkte gruppe, der på indirekte, men signifikant vis påvirkes af konsekvenserne af menneskelig adfærd. Problemet er blot, som det bliver åbenlyst i de senere kapitler, at en sådan gruppe i nutidens samfund ofte ikke rigtig har fundet sig selv, som det udtrykkes, men i stedet er uorganiseret og kan være splittet ad i flere mindre 'offentligheder' på én gang. Dette hænger naturligvis sammen med en problematik omkring, hvorledes det kan lade sig gøre som en gruppe at iagttage, erkende og diskutere konsekvenser, der per definition afhænger af handlinger, der ligger uden for vores umiddel-

bare rækkevidde. På det teoretiske plan synes Dewey at gå i en bue uden om denne problematik, selvom de utallige udfordringer omkring eksempelvis det indskrænkede udsyn, som massemedier og nyheder kan give os, diskuteres livligt i de efterfølgende kapitler. På symptomatisk vis udelader Dewey endda at nævne noget omkring fælles bevidsthed eller iagttagelse i sin definition af, hvad der konstituerer en offentlighed, selvom det formodentligt må hænge tæt sammen med dét, at en gruppe for at være en offentlighed også skal være "distinkt nok til at kræve anerkendelse og et navn" (s. 89). I dag, hvor det blandt andet er et åbent spørgsmål, om der findes en global offentlighed, er det netop værd at udforske nærmere, hvordan offentligheder egentlig dannes og opretholder sig selv.

I de efterfølgende kapitler bygges begreber som 'stat' og 'demokrati' så oven på de foregående betragtninger og definitioner. En stat defineres for eksempel som offentlighedens organisering og effektivisering ved hjælp af embedsmænd, der har som funktion at tage vare på de interesser, som den givne offentlighed forestilles at have. Det er særligt i forbindelse med statsbegrebet, at Dewey begynder at kritisere såkaldt 'absolutistiske' teorier om samfundsforhold, der reducerer virkelighedens mangfoldighed til en "alt-inkluderende og regulativ enhed" (s. 92) ved eksempelvis at postulere, at der er en social kraft eller drift bag enhver statsdannelse. Ud over Hegel, som nævnes i en enkelt sætning, er det imidlertid bemærkelsesværdigt, hvor lidt der inddrages konkrete eksempler på andre tænkere og teoretiske traditioner i forhold til, hvor meget der tegnes et negativt billede af, at der alt for ofte tænkes i absolutte termer om forhold, som i virkeligheden er mere komplekse og forbundne. Det ville ellers have gjort det mere klart, hvorledes en pragmatisk eller eksperimentel tilgang til politisk filosofi adskiller sig fra andre udbredte filosofier i Deweys samtid.

Særligt i de sidste artikler udfoldes Deweys negative samtidsdiagnose, som giver den dystre overskrift til kapitel fire - "Offentlighedens formørkelse" (s. 149). Her viser Deweys skarpe blik for historiske tendenser sig, idet både den teknologiske udvikling, massemedierne, de økonomiske interessers voksende magt og teknokratisering diskuteres kritisk ud fra et ideal om demokrati som ikke blot et politisk system men essentielt set en livsform, som vi kan stræbe efter - "et fælles liv med alt, hvad det indebærer" (s. 180). Som Christensen

ligeledes påpeger det i sin introduktion, er det i nogle af disse specifikke analyser om for eksempel sammenfiltringen af økonomisk og politisk magt eller borgernes politikerlede og apati i forhold til dét at deltage aktivt i demokratiet, at Dewey nærmest virker profetisk i forhold til nutidens problemstillinger.

Har vi virkelig brug for eksperimenter?

Dewey formår således at sætte ord på fornemmelser og intuitioner, som vi til en vis grad allerede tænker og handler ud fra, men som der alligevel ikke artikuleres og reflekteres over. Men spørgsmålet er imidlertid, om han, med sine gentagne understregninger af, at politiske forandringer bør anses og evalueres som eksperimenter, sætter for snævre rammer for vores forestillingsevne? Der findes en velkendt problematik inden for utilitarismen som etisk tradition, der tager udgangspunkt i den umiddelbart indlysende påstand, at det mest nyttige for et samfund vil være, at enkeltindivider ikke kun tænker og agerer ud fra utilitaristiske grunde men også ud fra mere 'absolutte' regler. På samme måde bør vi spørge om, hvorvidt det er hensigtsmæssigt i dag at tænke og handle pragmatisk, hvis det låser os fast inden for en bestemt diskurs eller et hegemoni præget af et kortsigtet fokus på særligt økonomi og konkurrencestatens vilkår? Historisk set kan der ligeledes sættes spørgsmålstejn ved Deweys fortolkning af den teknologiske udvikling som den primære drivkraft bag demokratiseringen i vestlige samfund. For ville den demokratiske udvikling virkelig have ført så langt, som den gjorde, hvis de medfølgende idéer om eksempelvis frihed, lighed og menneskerettigheder, der ifølge Dewey forstærkede udviklingen, ikke blev formuleret og diskuteret i absolutte termer? Sat på spidsen: Ville Den Franske Revolution overhovedet have fundet sted, hvis dens aktører kun anså de efterstræbte forandringer som eksperimenter?

Dewey er inspirerende at læse, når han skiller unødigt rigide dikotomier såsom modsætningen mellem individet og det sociale fra hinanden. 'Individet' er således heller ikke en forudgiven enhed af metafysiske dimensioner, som for eksempel nyere tiders neoliberalisme kan støtte sig op ad. Dewey kritiserer et sted undervejs blandt andet den amerikanske forfatning for at blive behandlet af amerikanerne som hellig og evig frem for et dokument, der er skabt i en bestemt kontekst og kan revideres over tid. Ud fra det perspektiv ser det ud som, at Dewey går ind for en fuldstændig sekularisering af det sociale og

politiske felt - alt det hellige og mystiske bør med andre ord forsvinde fra den måde, som vi opfatter samfund og fællesskab. Men hvad nu hvis det hellige og måske endda uforklarlige faktisk eksisterer iblandt os i form af eksempelvis et 'uendeligt' ansvar for vores medmennesker eller en fælles udøvelse af frihed og lighed i politiske manifestationer? Deweys problemer er og bliver vores problemer - men hvad nu hvis løsningerne findes andetsteds?

Homo Deus

Yoval Noah Harris

Homo Deus

Lindhardt og Ringhof, 2017

434 sider

Kr. 349,95

v/ Malthe Strandby Nielsen, cand. phil., oversætter.

Homo Deus af Yoval Noah Harris, glimrende oversat af Joachim Wrang, udkom på dansk i 2017 på forlaget Lindhardt og Ringhof. Den engelske udgave udkom i 2015. Harris var oprindeligt middelalderhistoriker, men har siden, blandt andet inspireret af Jared Diamond, vendt sig mod "makrohistorie", der er tæt på at være historiefilosofi. I bestselleren *Homo Sapiens* (2011) beskæftigede Harris sig blandt andet med den kognitive revolution for 50.000 år siden, hvilket har gjort ham interesseret i bevidsthed, fri vilje og intelligens. *Homo Deus* er således opfølger hertil og indeholder hans tanker om, hvordan menneskearten vil udvikle sig i fremtiden. Han mener mennesket vil gå trans-humanismens vej: ved hjælp af avanceret teknologi vil mennesker nå målene om at optimere lykke og blive udødelige ved at ændre sig selv, hvilket vil føre til, at menneskearten ændrer sig.

Bogen har tre hoveddele: del et om menneskets erobring af verden, kulminerende i antropocæn, del to om midlet hertil: kultur, religion og sociale systemer og del tre om fremtiden. Indholdet er en blanding af flere ting. Der er en del historisk materiale, meget i form af anekdoter, men også flere forløbsgennemgange. Flere ting er interessante, for eksempel græsplænsens

historie (s. 66-72). En pudsig ting er, at Harris synes at have en slags forkærlighed for at inddrage kommunismen i alle mulige sammenhænge. I indekset er der 22 referencer til "kommunisme" og tre til "global opvarmning". Det er en sær prioritering i en bog om fremtiden, da de fleste vel forventer, at global opvarmning fremover kommer til at fylde en del mere end kommunisme. Når det er værst, falder niveauet til fjollede vandrehistorier, eksempelvis på side 378. Historien lyder, at man i USSR ville vide, hvordan kapitalismen fungerede, og at Gorbatsjov derfor sendte en udsending til London, som troede at London havde en statslig organiseret brødforsyning. Selvfølgelig vidste man i USSR, hvordan man fordelte brød i den vestlige økonomi. Det er kritisabelt, at vandrehistorier præsenteres med et skær af sandhed. Harris anfører, at historien "muligvis" ikke er sand, men han burde have skrevet, at historien ikke er sand, men er en fiktiv humoristisk illustration af systemforskellene.

Der er en del idehistoriske gennemgange og overvejelser; dette er langt den svageste side af bogen. Den eneste nutidige filosof, der nævnes, er populær-filosoffen Sam Harris (s. 203-204). Noget er acceptabelt, men meget er pinligt dårligt, og indeholder generaliseringer såsom "I midten af det 19. århundrede var der kun få, der var lige så skarpsindige som Marx." (s. 279), og "Ifølge kinesisk filosofi opretholdes verden af samspillet mellem ... yin og yang." (s. 246). Vil man læse bogen, må man acceptere at filosofien er lidt under Wikipedia-niveau og koncentrere sig om det øvrige indhold. En anden svaghed med hensyn til ide-stoffet er, at der konsekvent ikke refereres til filosoffer, der har skrevet om de samme ting som bogen omhandler. Paul Virilio har eksempelvis talt om samfundets acceleration tilbage i 1970'erne og nåede frem til de samme dystopiske forudsigelser. Daniel Dennett skrev for over tyve år siden om organismer som algoritmer (*Darwin's Dangerous Idea*, 1995) og Niklas Luhmanns systemteori minder om individets opløsning i datastrømmen. Thomas Metzinger (*Being no one*, 2004) og mange andre har skrevet om, at neurologien fører til den konklusion, at selvet og den frie vilje er illusioner. Disse diskussioner er ingenlunde så afsluttede som fremstillet i bogen. Benægtelsen af menneskets individualitet - at hver person består af en sammenhængende "ting", hvor Harris' i stedet mener, at vi består af forskellige "divider" (løst forbundne enheder) - er heller ikke ny, selv om den præsenteres som en helt ny indsigt. Om man vil, kan man i Vesten føre den tilbage til Freud, David Hume eller for den sags skyld til Platon.

Forfatterens behandling af videnskabeligt stof, især neurologi, bioteknologi og IT, herunder AI (artificial intelligence), er, så vidt jeg kan bedømme, bedre. Stoffet er udvalgt for at vise, at fri vilje ikke findes, og at vi vil blive i stand til at forbedre os selv kropsligt og mentalt. Der gennemgås "klassikere" og ting, der i den forbindelse ofte nævnes af videnskabeligt orienterede filosoffer (for eksempel historien om hesten "Kloge Hans" (s. 137-137), men der er også nogle nye, for eksempel robotrotterne (s. 292). Robotrotter har fået indopereret elektroder i hjernen forbundet med hjernecentre således, at de kan "fjernstyres" til eksempelvis at gå til venstre eller kravle opad. De nævnes i forbindelse med Harris' kritik af den fri vilje. Formodentligt tror robotrotterne, at de selv bestemmer, at de eksempelvis vil til venstre, fordi de ikke oplever, at noget ydre bestemmer for dem. En anden interessant opfindelse, han nævner, er opmærksomhedshjelmene (s. 293-295), en anordning, som ved hjælp af ydre elektroder, der sidder på indersiden af en slags hat, stimulerer hjernecentre, således at man opnår en umenneskelig høj koncentrationsevne med hensyn til visuel informationsbearbejdning og motorik; hvad Harris ikke nævner, er at den samtidigt nedsætter andre hjernefunktioner, for eksempel sproglig hukkommelse. Hjelmen er et godt eksempel på, at man så småt er ved at lære, hvordan man kan forbedre menneskets kognitivitet.

Fremtidsspekulationerne er overordnet set udmærkede, og de fleste af dem giver god mening. Forfatterens overordnede ide er, at mennesker vil fortsætte med at søge lykke, og at vi herved vil bruge teknologien fuldt ud, for eksempel ved at bruge *big data* som et orakel der kan træffe vores livsvalg for os. Der er den krølle herpå, at man kan risikere at AI og robotter kommer til at erstatte en stor del af menneskeheden som arbejdskraft og som soldater. Eliten vil derfor ganske enkelt miste interessen for masserne, og "Den ubrugelige klasse" (s. 324-334) vil opstå. Denne mulighed forbinder Harris med muligheden for, at vi vil kunne forbedre os selv bio- og IT-teknologisk, og så tegnes der et billede af en lille magtfuld og "opgraderet" elite, hvis medlemmer har gude-lignende evner, over for en stor ubrugelig underklasse. Det kan ende i en decideret opsplnitning af menneskeheden, hvor eliten, der måske har gjort sig selv immune over for sygdomme, har gjort sig selv til supergenier og har forlænget deres levealder med hundredevis af år, helt vil miste forståelsen for masserne. Her ærgrer det, at den globale opvarmning ikke tages med i ligning-

en. Det er et interessant perspektiv, at eliten helt vil miste interessen for masserne, i samme periode som masserne vil få store problemer med klimaforandringerne. Det ville tage dystopien til et endnu højere niveau.

Kapitlet om teknoreligioner er interessant. Den overordnede tanke er, at de kendte religioner har udspillet deres rolle og i fremtiden vil blive udkonkurreret af teknoreligioner, der opstår for eksempel i Silicon Valley. Til en vis grad har det allerede været sådan i lang tid. Harris forbigår den singularistiske teknoreligion: den tro, at den første ægte AI vil skabe en endnu mere intelligent AI, der vil skabe en endnu mere ... og så videre, hvilket vil resultere i en nærmest instantan skabelse af en gudelignende intelligens, i det øjeblik der tændes for den første AI. Der bruges i stedet mest plads på dataismen: den tro, at alt er data, og at mennesket skal maksimere datastrømmen. Religionen minder om en præsokratisk teori, især om Thales' monisme, med data i stedet for vand. Gennemgangen indeholder så mange selvmodsigelser, at religionen ikke giver meget mening: hvis man mener, at "universet består af datastrømme" (s. 374), kan man jo ikke "maksimere datastrømmen" (s. 388), da alt jo allerede er data, og hvorfor man så overhovedet skulle ændre på noget, er uklart, da "Det ene data kan være lige så godt som det andet." (s. 393). Religionen synes mere at handle om at maksimere enkeltindividets adgang til og deling af data: "værdi består ikke i at have oplevelser, men i at omdanne disse oplevelser til frit strømmende data." (s. 393). Data synes altså ifølge dataismen at være arrangeret i et værdihierarki, hvor data er bedre, jo mere frit de strømmer, men detaljerne forbliver uklare. Det forklares heller ikke, hvorfor eksempelvis atmosfæren ikke bare er "de bedste" data, da den jo ifølge dataismen består af data og strømmer frit. I stedet for logisk konsistens finder vi en mængde anekdoter, for eksempel om Googles algoritmer. Det er vel ikke usandsynligt at data, KI og teknologi bliver centrale aktører i fremtidige religioner, da religioner ofte er bygget op om vigtige ting i menneskets omverden, for eksempel solen eller regn. Dog fik vi hverken nogen egentlige elektricitetsreligioner eller penge-religioner. Vi får dog se, hvad fremtiden bringer.

Samlet set er bogen en underholdende samling tanker og information. Forfatteren er dygtig til at præsentere relativt tungt materiale og få det til at være ligeså nemt at læse som en avisartikel og til at grave facts frem, så der vil være noget nyt i bogen for de allerfleste læsere. Bogen er også lækkert produceret

med flotte farveillustrationer. Da det er svært at forudse fremtiden, kan man ikke få for mange ideer omkring den, derfor er bogen prisværdig. Og det er Harris godt klar over, for efter at have opstillet fremtidsscenerier over 401 sider erklærer han på side 402 at "I virkeligheden kan vi ikke forudse fremtiden." og præciserer, at hans formål med bogen var, at opridse en vifte af mulige scenarier, sådan at vi bedre kan reflektere over dem. Bogen kan derfor ses som et katalog af anekdoter, spændende *infobits* og præsentationer af ting, der måske kommer til at ske.

Filosofi fra en revolutionær tid

Thomas Paine

Menneskets rettigheder

Informations Forlag, 2017

336 sider

Kr. 349,-

v/ Andreas Beyer Gregersen

Menneskets rettigheder (1791-92) af den engelsk-amerikanske oplysningsfilosof Thomas Paine er med denne nyoversættelse af Claus Bratt Østergaard blevet endnu mere tilgængelig for et dansk publikum, for hvem Paines særegne blanding af både kampskrift, historiefortælling og politisk-filosofisk udredning må synes velkendt og fremmed på én og samme tid. På den ene side er det interessant at se politiske principper og visioner, hvoraf vi tager en del for givne i dag, forsvaret på en mere kompromisløs og optimistisk måde, end det normalvis ses hos nutidens politiske teoretikere. På den anden side giver den lettilgængelige oversættelse også læseren mulighed for at stille sig mere kritisk an over for de løbende 'selvfølgeligheder', som udfoldes af Paine med en ofte storslået og altid selvsikker retorik. Ifølge Paine levede han midt i "fornuftens tidsalder" med de vinde af forandring, som blæste mellem Nordamerika og Europa. I dag mener mange, at vi tværtimod lever midt i en 'ufornuftens tidsalder' med politikerlede, populisme og globale kriser på stribet - men lige netop derfor er det relevant at konfrontere os selv med en tænk, der heller ikke var uforbeholdent tilfreds med datidens magthavere, men til

gengæld insisterede på at trække en lige linje fra konkret politik til de højeste eller mest utopiske idéer og tilbage igen.

Utopisk historieskrivning?

Værket er delt op i to dele, og særligt første del indeholder et omfattende angreb på og kritik af Edmund Burke og hans *Tanker om den franske revolution* (1790), som ifølge Paine er fyldt med "horrible principper" (s. 22), der hører til en svunden riddertid og ikke til den oplysningstid, som startede med Den Amerikanske Uafhængighedskrig og Revolution. I den forbindelse synes uenigheden mellem dem mest af alt at omhandle lighed eller mangel på samme i forhold til forskellige samfundsofbygninger og regeringsformer. Modsat Burke hævder Paine nemlig, at alle religioner baserer sig på "menneskets enhed" (s. 56), hvilket betyder, at individer essentielt set er lige i henseende til evner, præferencer og værdighed og derfor ikke bare bør behandles ens men også hver især bør gives en chance for at deltage aktivt i samfundslivet. Aristokratiet og monarkiet står til gengæld for det modsatte og skal derfor afskaffes, idet folk i sådanne systemer vurderes ud fra, om de besidder en titel eller ej. Men hvad skal træde i stedet? Med udgangspunkt i Den Franske Revolution blandes historieskrivning og analyser af den politiske samtid med en skitsering af den "fornuftige orden" (s. 91), som Paine ser udfolde sig. Et nøgleord i den forbindelse er 'Nationen', der fungerer som et aktivt subjekt igennem teksten og er ifølge Paine den eneste retmæssige suveræn - 'Nationen' er således den kollektive identitet eller det folk, som skabes af en pagt mellem individer om at udfærdige en forfatning og sammensætte en regering på baggrund af repræsentative valg. I første del indgår også Menneskerettighedserklæringen, som den blev præsenteret af Nationalforsamlingen i Frankrig under revolutionen, og Paine fortolker denne som et udtryk for, at menneskets "naturlige rettigheder" igen er kommet til at spille en rolle i verdenshistoriens gang. Det er bemærkelsesværdigt, at revolutionerne i denne tid for Paine lige så vel kan kaldes 'kontrarevolutioner' som revolutioner, fordi de netop omhandler at tage noget tilbage - nemlig menneskets gudsgivne rettigheder - frem for at skabe noget nyt (s. 181).

Anden del med den sigende overskrift: "Foreningen af principper og praksis" er særlig interessant set fra et filosofisk perspektiv, eftersom Paine her starter med en mere principiel diskussion af forskellige "regeringsmåder" (s. 205),

som oversættelsen lyder, samt af hvilken rolle regeringer og forfatninger bør spille i den forbindelse. Det anerkendes, at der findes en mangfoldighed af forskellige stater og regeringer, men for Paine er der alligevel kun to grundlæggende måder, hvorpå der kan regeres - enten ved arvefølge, hvor magten arves som i et aristokrati eller monarki, eller på demokratisk vis, hvor magten fordeles enten gennem direkte deltagelse blandt alle borgere som i Det Antikke Grækenland eller via repræsentative valg. Han er mere end noget andet kritisk over for monarkiet med dets førstefødselsret og tronfølge, som ifølge Paine gør det fuldkomment tilfældigt og dermed ufornuftigt, hvordan der regeres. Modsat hertil er repræsentation det mest fornuftige system, som kan tænkes, fordi det samler 'Nationen' – ikke omkring en menneskelig krop som en konge, men omkring en anden slags 'krop' i form af en folkevalgt forsamling. Med en geometrisk metafor fungerer repræsentation dermed som "en cirkel med et fælles centrum, hvor samtlige radier mødes" (s. 209). Men en sådan forsamling bør ikke desto mindre handle på et fælles grundlag eller efter en pagt, som er 'forfatningen' eller med andre ord den begyndelse, hvor folket sætter rammerne for enhver regering, hvortil der uddelegeres magt. Det er dog forskelligt fra land til land, hvor stor en rolle dette grundlag spiller. Modsat i Amerika, hvor forfatningen fungerer som "Statens politiske Bibel" (s. 218), er der nemlig ifølge Paine slet ikke nogen forfatning i England, idet magten her forvaltes uden et sådant regelsæt og stadig uden ordentlig repræsentation af 'Nationen'. I det hele taget viser Paine sig at være særdeles kritisk over Englands politiske system i anden del af bogen, og han venter sig tydeligvis en revolution fra den kant inden for et stykke tid.

I det længere femte kapitel kaldet: "Måder og metoder til forbedring af Europas tilstand, samt spredte iagttagelser" præsenteres vi til sidst for en mere utopisk eller i hvert fald programmatisk-politisk side af Paines tænkning i form af konkrete forslag til, hvorledes skatten bør omlægges, hvorfor lønningerne til embedsmænd og politikere bør skæres ned, og hvordan handelen mellem lande kan foregå og være med til at fremme en fredelig udvikling - og alt sammen med kritisk udgangspunkt i England, hvortil disse forslag er rettet. Igen synes flere af forslagene at resonere med idéerne og principperne bag den velfærdsstat, som vi blandt andet har i Danmark. For eksempel hævder Paine, at det er en ret at blive forsørget, når man er i nød, og at de rige bør beskattes mere end de fattige. Det er især de såkaldte "fattigskatter" (s. 287) på forbrug,

som ifølge Paine bør afskaffes til fordel for en progressiv ejendoms- og arveskat. Derudover gør han sig også tanker om mere fredelige alliancer mellem Europas lande og dermed en mulig afrustning eller afmilitarisering, som følger naturligt af de revolutionære forandringer, hvor folket tager magten - igen en tanke, som resonerer med nutidens tankegang om, at demokratier mere sjældent går i krig.

Politik er vel ikke så svært endda

Selvom mange af Paines tanker i dag kan synes som 'common sense', hvilket i øvrigt også var titlen på hans berømte pamflet fra 1776, er der samtidig dele af værket, som efter et par hundrede års historiske erfaringer med særligt totalitarisme, nationalisme og klassekamp ikke kan undgås at læses i et andet lys. Det gælder især spørgsmålet omkring 'Nationen', og hvad den kan eller bør betyde for os. Den ekstreme nationalisme kan i hvert fald forstås som en skyggeside af dét at behandle det nationale som noget ophøjet eller i hvert fald fikseret. Samtidig er det også værd at reflektere over den politiske ontologi eller metafysik, som er gennemgående hos Paine i form af eksempelvis den sikre overbevisning om, at der findes en fornuftig samfundsorden, som blot skal erkendes og realiseres - med Paines egne ord, at "det repræsentative system vælger samfund og civilisation som sit fundament og natur, fornuft og erfaring som sin rettesnor" (s. 201). Men hermed undgår Paine den i dag presserende problematik om den fremmedgørelse, som for eksempel ses udtrykt i nutidens politikerlede, og som muligvis er et konstitutivt element ved repræsentation som sådan. At repræsentere er også at stå for en afstand mellem sig selv og folket. Derfor er det i dag mere nødvendigt end nogensinde at stille spørgsmålstejn ved, hvor 'fornuftigt' det repræsentative demokrati egentlig er, og om det er den eneste mulighed i forhold til at fordele magt på retfærdig vis. Vi har dog stadig meget at lære af Paines kompromisløse tilgang til politisk forandring og grundlæggende tro på et bedre samfund - og meget at reflektere over i forhold til, hvorledes det kan lade sig gøre at kombinere en sådan utopisk impuls med en samtidig konfrontation med de enorme udfordringer og kriser, som vi står over for i det 21. århundrede. Er det muligt at insistere på at være visionær i en tid, hvor meget synes at gå i den forkerte retning? Paines værk kan i den forbindelse inspirere os og fremme en 'håbløshedens mod', som den italienske filosof Giorgio Agamben fyndigt har karakteriseret tankens udfoldelse og magt.

Det nye menneske. Efter naturalisme og eksistentialisme

Niels Grønkjær

Det nye menneske. Efter naturalisme og eksistentialisme

Eksistensen, 2017

388 sider

Kr. 179,95

v/ idéhistoriker og forfatter Lise Sjøelund

Den menneskelige nyhed

Man kan komme så langt ud, at man bekender, at man aldrig bliver menneske igen, men det kan gå modsat, så man ender med at blive et nyt og måske endda bedre menneske, og allerbedst er det, hvis man føler sig som et helt menneske. Man skal så lige huske på, at mennesket ikke lever af brød alene, og at der snart kan blive sort af mennesker, uanset deres hudfarve, foran bageriet, hvis brødet er nedsat. Nietzsche havde et begreb om et overmenneske, hvilket kunne misbruges af både hans søster og et tysk regime, og man kan på den måde opleve mange menneskelige eller umenneskelige betegnelser som magtmenneske, familiemenneske, medmenneske, og engang talte man også om kvindemennesker. I den gode bog af Niels Grønkjær handler det om det nye menneske, og det er titlen på hans nye bog med undertitlen *Efter naturalisme og eksistentialisme* - en god og velskrevet bog, der demonstrerer, at mennesket er under pres, og at videnskaben reducerer alting til processer i hjernen. Resultatet og konsekvenserne af synet på det menneskelige er, at det menneskelige faktisk er i fare for at forsvinde, så det er godt med en bog, der netop sætter fokus på det menneskelige og dermed serverer den menneskelige nyhed.

Umenneskeliggørelse

Der opstår på grund af behovet for menneskelighed nye fundamentalismer, hævder Grønkjær, og han nævner herunder religiøs fanatisme, faste værdier og lukkede identiteter, så hans ærinde med bogen er i al sin enkelhed at undersøge, hvordan mennesket bliver menneskeligt. Han siger, at "Verdensfortroligheden er brudt fordi alverdens ting ikke længere holdes sammen af

Guds blik. Sartre oplevede at mennesket som en ting ikke er forbundet med andre ting. Som en ting er mennesket ingen ting. Stedt i denne dobbelthed kan den blive til ingenting". (s. 8). Han føjer dog til, at det også er en befrielse ikke at være genstand for Guds årvågne iagttagelse, og det helt store spørgsmål er altså, hvordan menneske bliver menneske efter den gamle Guds død.

Der er i alt tre overordnede afsnit, der igen hver er opdelt i tre kapitler, så det er tre treenigheder, og det er faktisk meget treenigt, idet de overordnede afsnit går tæt på krop, sjæl og ånd. Det er filosofiske beskrivelser af menneskets forhold til sig selv og verden, og det er nogle særdeles centrale temaer i både klassisk og moderne forstand. Man deltager som læser af bogen i en udvikling i den menneskelige bevidsthed angående ens menneskelighed og bliver sig bevidst, at mennesket er et væsen, der forstår sig selv i kraft af noget andet end sig selv. Det bliver også klart, at mennesket i dag betragtes som en ressource og ikke som noget enestående eller unikt i sig selv: "Tidligere var det alene medarbejderens faglige kvalifikationer der skulle udvikles. Nu er det derimod sammenhængen mellem det faglige og den personlige udvikling der skal styrkes. Det drejer sig ikke bare om hvad man kan, men også om hvem man er, det vil sige om ens identitet. Med en styrket identitet bliver man omstillingsparat og i stand til konstant at generere ny viden. Det menneskelige bliver en ressource." (s. 33).

Den kritiske samtale

Det bliver til tider meget sokratiske, hvilket en gammel filosof kun kan billige, og herunder forklares det, at det er en sokratiske tanke, at mennesket ikke kan have nogen umiddelbar viden om, hvad det er at være menneske, for det må det simpelthen finde ud af ved delagtighed i samfundet, fællesskabet og ikke mindst den sokratiske dialog. Sokrates karakteriseres som en oplysnings-tænkner, fordi han træder væk fra naturen og går op imod retorikkens fortryl- lelser, for dernæst at kaste sig over den kritiske samtale, der foregår imellem frie mennesker, og her opsamles så den fornødne viden. Det hele handler ikke om kompetencer, men om at blive et godt menneske eller blive god til at være menneske, og den pointe er efter min mening afgørende. Som Husserl anførte, så er filosofen menneskeheden tjenermand, og den tjeneste gik Sokrates for alvor ind i, indtil han måtte gå i døden for den. Det afgørende er, at sam-

talen får plads, og at det er frie borgere, der helt uden problemer kan komme til orde og formulere deres tvangsfrie tanker. Vi får indblik i mange andre filosoffer og deres tankegods, så krop, sjæl og ånd får deres filosofiske behandlinger fra nær og fjern og i antikke og moderne belysninger. Det eneste negative, som jeg kan komme på, er, at kommateringen i hvert tilfælde ikke er helt den gængse, som vi andre lærte i skolen, hvorfor jeg næsten fik lyst til at sætte kryds og bolle.

Bortset fra det er det en god bog, der kun kan anbefales, og med et samfundsrelevant sigte, og hvor tanker om individ, identitet og integritet er på dagsordenen. Ikke mindst får man lyst til både at tænke og læse videre, hvilket altid er godt for samfundet og den etik, som vi desværre ofte må kigge langt efter i indland og udland. Om man vil bo til leje i sit eget liv eller blive fastboer samme steds, kan man snart begynde at gruble over.